

O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji.

Napisao Dr. Lavoslav Šik.

prvi potpredsjednik Izraelitske Bogoštovne Općine u Zagrebu.

Max Nordau spada među glavne nosioce savremene kulture i ljudskog napretka, pa nije nikakovo čudo nego samo harmonična dosljednost ovog velikog uma jevrejskog naroda, što je on bio prvi među prvima, najvjerniji i najustrajniji pristaša i pomagač našeg vodje Dra Theodora Herzla.

Njegova epohalna djela, napose „Konvencionalne laži kulturnoga svijeta“ i „Paradoksi“ učinila su njegovo ime besmrtnim u cijelome svijetu te zato svaki naobraženi Židov mora čitati njegova djela i njegove govore o cionizmu.

No kraj ovih standard-worka ima još bezbroj oštroumnih njegovih radnja iz svih područja nauke i lijepe knjige. Te radnje dijele sudbinu knjiga svih polihistora, da ipak — ma kako god su vrsna i epohalna ostaju sakrivena i nepoznata.

Djelo „Der Sinn der Geschichte“ izdao je Max Nordau god. 1909. U njemu on oštroumno dokazuje na temelju velikog naučnog materijala subjektivnost svake historije.

Znali su već i stari Heleni, da je bilo velikih gradova i prije i poslije Troje, silnih junaka prije Ahila, Agamemnona i Hektora, nu jer nisu našli svog Homera, nestalo je i spomena o njima, — oni nemaju svoje historije.

Mi Jevreji na Slavenskom Jugu nemamo u tome smislu svoje historije, jer se nitko dosada nije našao, da skuplja sitnim neumornim radom podatke, pa prema tome nema ni govora o kakovom sistematičnom djelu o našoj prošlosti.

Jedan od najjačih radnika savremene židovske historijske nauke, profesor bečkog rabinskog seminara, Dr. Samuel Krausz konstatira u svom „Studien zur byzantinisch jüdischen Geschichte“ (Leipzig 1914.), da je ovo područje savremene jevrejske historije, povijest Jevreja u helenskoj zemlji, zanemareno i ostavljeno. On se nada, da će se i tu, pa i u drugim državama nova generacija sa puno ljubavi posvetiti proučavanju života svojih predja.

A šta da se tek kaže o povijesti naših jugoslovenskih Jevreja? Nije tome tako davno, nema ni sto godina, da su se Židovi počeli sustavno baviti svojom povijesti.

Od zemlje do zemlje, od grada do grada lutali su progonjeni Jakobovi sinovi stoljećima cijelim svijetom i vrlo je rijetko našao unuk grob u onome gradu, u kojem se rodio i njegov

djed. Na ovaj način nije mogla nastati povjesna literatura. Naš najbolji bibliograf Dr. Moritz Steinschneider nabraja u „Die Geschichtsliteratur der Juden“ do izuma knjigotiskarstva tek devedeset i dva jevrejska djela, u kojima ima historijskih podataka, a nema ih baš mnogo više ni u tri naredna stoljeća.

U ono vrijeme već su svi narodi odavno bili posvetili veliku pažnju svojoj prošlosti, dok smo mi Jevreji, pravi narod paradoksa, u pomanjkanju historijskih djela, ipak imali silno strahopoštovanje prema događajima starih dana.

„Jihus“ — ponos radi ugleda obitelji, bio je prvo poticalo, da je svaki Jevrejin — otac pričao sinu i unuku o djelima predjašnje generacije, o velikim naučenjacima, o mučenicima, koji su radi vjere gubili svoje živote na lomačama, o slavi i ugledu obitelji, prije nego što su i opet radi vjere, ostavili rodni grad i otišli u egzil.

„Zehut avot“ — zasluge otaca, bio je drugo poticalo Jevreju, da se zadubi u stare dane. Kroz sva ta stoljeća, što više kroz tisućljeća, za svih užasnih progona i nevjerojatnih stradanja jevrejski se narod ušćuvao u cijelome svijetu, i davno prije nego što smo imali historijske enciklopedije Josta, Grätza, Philipsona i Dubnowa, čutili su očevi naših otaca historijsko značenje jevrejskoga naroda!

U Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike živi preko dvanaest milijuna crnaca.

Meni su kao Jevreju vanredno simpatični ti bijedni ljudi, dotjerani bez ikakvog smilovanja iz afričke pradomovine na plantaže. Uništivši im obitelji, ubivši u njima svako dostojanstvo, koje je bilo za njih tek formalno, iskorjeniše njihovu prastaru vjeru, razoriše njihove tradicije, iztrijebiše njihov jezik, smatrajući ih uvijek kao ljude zadnje kategorije.

Tko od nas Židova nema dubokog razumjevanja za te ljude, koji još ni danas ne smiju da stanuju u istoj kući, da se voze istim vozom, da sjede kod istog stola sa bjelcima, koje se smije još i danas linčovati, jer je neki drugi crnac navodno učinio ili je htio učiniti kakovo nedjelo, za koje bijelac, ako u opće bude kažnjen, plaća novčanu globu.

Prema našoj jevrejskoj bibliji, koju tobože tako savjesno ispunjuju pobožni Amerikanci, mi smo svi djeca jednog nebeskog oca, a prema nauci najiskusnijeg antropologa Felixa Luschna nema divljih i civilizovanih naroda, nego samo različitih plemena, koj su pod raznim podnebljima i u raznim životnim prilikama stekli raznoliku ljudsku naobrazbu.

Silnom energijom i zornom samosvješću ti crnci kroče napred. Oni stanuju u „Harlemu“, krasnom naprednom dijelu New-Yorka. Crnci su pretekli u znanosti i tehnici kud i kamo južno — i istočno — evropske doseljenike, a budućnost im je velika i sigurna.

Amerikanski crnci nemaju svoje povjesti. Njih ništa više ne

veže sa Afrikom, oni nemaju ni zajedničke vjere, ni jezika, oni nemaju narodne svijesti. Nestane li jednom u anglosaskim državama antagonizma između crnaca i bijelaca, on će se isto tako utopiti u amerikanstvu, kao što je to bilo, kad je crnački element došao među Španjolce i Portugize, na Haiti, u Argentini i u Mexico.

Nas Jevreja nije kroz dvije tisuće godina nestalo, mi imamo svoju prošlost, s njom se ponosimo, na njoj gradimo svoju budućnost. Zato se u cijelom jevrejskom svijetu i te koliko posvećuje pažnje našoj povjesti.

Interesantno je usporediti gledanja na židovsku povjest u posljednjoj generaciji.

Znameniti filozof Dr. Moritz Lazarus izdao je godine 1899.: „Was heisst und zu welchem Ende studiert man jüdische Geschichte und Literatur?“ Cilj mu je židovske povijesti još čisto religiozan.

S. M. Dubnow, najveći jevrejski historičar sadašnjosti, piše o židovskoj povjesti kao o povjesno-filozofskom pokušaju i vidi u njoj zalag duševne zajednice između Židova i ostalih naroda.

Veliki je to korak od Zunza, koji kao i kršćanin Schleyden (*Die Romantik des Martyriums bei den Juden im Mittelalter* Leipzig 1878.) vidi samo progone i obranu, a i od Grätza, čije je remek djelo epopeja naše mukotrpne prošlosti, do današnjeg visokog etičkog stanovišta.

Došao je nezaboravni Dr. David Kaufmann, koji je neizrecivom ljubavlju prema svome narodu otkrio spomenike starih dana i divnim svojim perom znao, da iz na oko neznatnih, malih podataka plastično, živo i vjerno ocrta naše velikane i njihov krug.

Počelo se posvuda sabirati izvore za jevrejsku povjest: Aronius, Wiener, Scherer, pa skupno djelo *Germania judaica* za Njemačku, Gottlieb Bondy i Dr. Franz Dworsky za Češku, Dr. Armin Friss za Ugarsku, Schorr, Balaban, Gelber, Meisl, Dubnow za Poljsku i Rusiju; bezbroj radnja u „*Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*“, „*Jewish Review*“, „*Revue des Etudes Juives*“, „*Jewish Encyclopaedia*“, „*The Menorah Journal*“ i t. d.

Židovska historijska književnost danas je ogromna. Imade monografija o svakoj zemlji, o skoro svakoj općini, knjiga o povjesti literature, o socijalnom i o trgovačkom razvitku, o glazbi i o arhitekturi, o vjerskim pokretima i o razvitku školstva, o arhivima i o grobljima.

Koliko je tek truda uložilo bečko židovstvo, da očuva uspomenu svojih velikana u monumentalnoj zbirci „*Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Deutschösterreich*“, pa i u drugim djelima.

Dr. Bernhard Wachstein, bibliotekar židovske općinske knjižnice u Beču, radi svoga eminentnog znanja i silne ljubavi prema

židovskoj znanosti, najdostojniji je — prema mom skromnom mnijenju — nasljednik Dra Davida Kaufmanna. On je napisao remek djelo „Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien“, a sada izdaje isto tako važno dijelo „Eisenstädter Studien“. Dr. Ignac Schwarz piše „Das Wiener Ghetto, seine Häuser und seine Bewohner“, Dr. Arthur Goldmann „Das Judenbuch der Scheffgasse“, Dr. Alfred Landau „Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619“, Dr. A. F. Pribram izdaje dva ogromna sveska „Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien“, Dr. J. Taglicht „Nachlässe der Wiener Juden im 17. und 18. Jahrhundert“.

Dr. Max Grunwald dopjeva, da kraj svoje silne rabinske djelatnosti izda prekrasne studije o Samuelu Oppenheimeru i o austrijskim židovima za vrijeme Napoleonovih ratova, Dr. Salo Baron i Dr. N. M. Gelber o židovskom pitanju na bečkom kongresu, Dr. Samuel Kraus „Die Wiener Geserah“, G. Wolf i Hussler o razvitku bečke židovske opštine u Vormärzu, Dr. M. Rossmann iznaša Mannheimerovo doba, Sigmund Mayer piše svoje simpatične uspomene „Die Wiener Juden“.

Mogao bih nastaviti još nekoliko stranica nabranjanjem literature o bečkim židovima.

Bilo je osim Troje još mnogo gradova, no o njima ne pjeva pjesnik!

Povijest Židova u Jugoslaviji nije nipošto manje znamenita od one u Beču i Engleskoj, u Hamburgu i u Amsterdamu. Nu dok o onima znade i uči svako jevrejsko dijete u školi a vodi i te kako evidenciju naučni svijet, o našoj povjesti, ne zna nitko ništa.

Neka me nitko ne okrivi radi megalomanije ako spomenem nešto o svome čednom radu na polju jevrejske povjesti u Jugoslaviji.

Bilo je to prije tri godine, kad sam posjetio svoju suprugu, koja je bila na oporavku u Dubrovniku. Na erev pesah stigao sam u Split. U tamošnjoj općini proveo sam blagdan, pun dojmov a o tom prastarom središtu jevrejske kulture, o kome je, s najboljom voljom i vanrednom simpatijom za nas, baš onda bio izdao sveučilišni profesor Dr. Grgo Novak djelce „Židovi u Splitu“.

Bio je katolički veliki tjedan. Kad sam izrazio želju, da posjetim Don Frana Bulića, znanci su mi rekli, da je nezdgodno smatrati katoličkog svećenika u tim danima. Usudih se, poručih da sam došao iz Zagreba. Nosio sam i preporuku zajedničkog znanca. I ako sijede kose ali duhom mlad, naučenjak me prima u onom prekrasnom muzeju, što ga je on sagradio i koga on vodi.

Postoji jedna krasna pjesma od Chamissoa genijalnog Francuza, koji je pjevao na njemačkom jeziku a znao uz druge i jednakom vrsnoćom obraditi i židovske teme.

Prosjak — očito misli Majmona — dolazi naučenjaku, svakako Mend Isohnu, a iz pozdrava „wird dem Schriftgelehrten der Schriftgelehrte kund“.

Nakon nekoliko pozdravnih riječi, kad sam poveo riječ o Židovima u rimskom Solinu, veliki učenjak priznaje me kao svoga i ne zamjerava mi, što sam u zvanju historičara tek prosjak, koji kadkad može da po koji sat posveti kraljici nauka; dok joj je on sav svoj život posvetio.

Ako imade apsolutne sreće u ljudskom životu, onda je za mene taj posjet kod Don Frana Bulića značio kulminaciju sreće.

S ponosom mi je pričao, kako je sav taj rad oko iskopina Solina nj-govo djelo, a nj-gov je uspjeh plod neizrecivih patnja i muka. Pr d jedan ljudski vijek, bilo je tu polje i pustoša a danas stoji pred našim očima rimski i starokršćanski grad i mi znademo u svim detaljima povijest Dalmacije u raznim stoljećima.

Jevreji imaju svoju veliku prošlost u Dalmaciji. Naša je stvar, da tu povjest proučimo i saopćimo cijelom naučnom svijetu. U znanosti nema i nesmije biti partikularizma. S toga su znanstveni arheolozi cijeloga svijeta dali dostojan dar Don Franu Buliću „Strena Buliciana“ u Bulićevom Zborniku prigodom njegove sedamdesetgodišnjice.

Don Fran Bulić nije mog posjeta zaboravio. S velikom zahvalnošću primam kadkad od njega poruke i neizrecivim užtkom pratim njegov rad. No u tom „Zborniku“, koji sa svojih skoro 700 stranica čini najznam nitiji historijski zbornik, koji je dosada izašao na hrvatsko-srpskom jeziku, nema o nama jevrejima ni spomena . . . .

Neka bude mali znak zahvalnosti za očinski doček od strane Don Frana Bulića, ako pod egidom njegova imena upozorim u prvom godištu našeg „Jevrejskog Almanaha“ najširu našu javnost, jevrejsku te hrvatsko-srpsku i slovenačku, na golemu potrebu da se što više bavimo istraživanjem prošlosti Jevreja na Slavonskom Jugu. Istom je prošlo sto godina, da se jedva jedvice otkrilo značenje prvom hijeroglifu na egipatskom papirusu, a danas već poznajemo stotine i stotine hiljada egipatskih i asirskih isprava. Povijest staroga Egipta, Irana, što više i Indije i dalekog Istoka pred tri i četiri tisuće ljeta, poznata nam je mnogo mnogo bolje od povijesti južnih Slavena pred tisuću godina.

Čeh Dr. Konstantin Jireček ustvrdio je u svojim epohalnim dijelima o sredovječnoj Srbiji, kako su majnkavi i neiztraženi podaci iz onoga doba, a predsjednik Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti Vladimir Mažuranić precizno naglašuje u „Pravno — povijesnom riječniku“ razlog tih praznina.

Cijela je jugoslavenska historiografija, koja je orijentirana zapadno evropski, iznijela sve veze sa njemačkim i austrijskim carevima, sa kraljevima ugarskim i republikom mletačkom, registrirala sve pobjede nad tako zvanim „nevjernicima“. Mažuranić bolno konstatira da su zanemareni i nepoznati svi izvori arapskog

i turskog svijeta, s kojim je hrvatski i srpski narod bio u neposrednoj uskoj vezi, u Španiji, u Siciliji, u Slavoniji i u Bosni, u Srbiji i Makedoniji, pa čak i onamo preko turskoga Budima do zidina Beča.

Kako Mažuranić priznaje, u ogromnom području Islama Jevreji igraju dominantnu ulogu i u djelima jevrejskih pisaca u Španiji i u Palestini, u Egiptu i u Babilonu sistematiskim će se istraživanjem naći silnog materijala za povjest južnih Slavena.

Dr. Velimir Deželić, predsjednik preklanjskog Euharističkog kongresa u Zagrebu napisao je onomadne roman „Hrvatske slave sjaj“ i spominje na dvoru kralja Tomislava dva židova Mar Saula i Mar Josepha.

„Licentia poetica“ — ovi Jevreji nisu živjeli pod kraljem Tomislavom već su bili pod kraljem Krešimirovom ministri na njegovom dvoru. Pa ipak se o njima ne govori u hrvatskim spomenicima, već za njih znademo iz ovog poznatog pisma židovskog ministra na dvoru arapskog kalifa u Španiji, Hazdai Ibn Šapruta, upravljenog kralju Hazara. To su pismo nosili izaslanici kralja Gebalima, dakle Gorana, i to spomenuti Samuel i Joseph u svoju otadžbinu i otposlali Hazarima na obalu Volge. Sličnim je putem dostavljen i odgovor. Još pred jedne stoljeće smatrala se je cijela vijest o Hazarima kao neka priča i evo pred trideset godina otkrio je profesor newyorškog seminara Dr. Schächter na genizi sinagoge u Kairu isprave, koje potvrđuju sve te vijesti o židovskom kraljevstvu Hazara.

Bilo je dakle već pod narodnom dinastijom među Hrvatima Jevreja. no još nitko živ nije ispitao, otkuda su oni došli, jer mi nemamo uopće stalnih podataka o Hrvatima u predkršćansko doba.

U historiji postoji moderna struja, koja u životu naroda naglašava geografski momenat. Francuzi vuku prema tome svoje porijeklo ne samo od Franaka, koji su došli na obali Seine i Rhone u četvrtom vijeku i ne samo od rimskih kolonista, već i od Gala i svih naroda, koji su bili u toj zemlji. Osvajanjem nije nestalo starih stanovnika nego su se osvojeni stopili sa osvojiteljima. Današnji Englezi su potomci Rimljana i Kelta, Sasa i Normana i možda još mnogo drugih naroda.

Ilirci su instinktivno osjećali istinitost te teze. Dimitrije Demeter u „Teuti“ vidi kontinuitet Ilira i njihove kraljice Teute sa preporoditeljima hrvatskog naroda.

U kakovoj je vezi naš Jevrej sa prastanovnicima balkanskog poluotoka?

U „Narodnoj Starini“, ovom novom prekrasnom zagrebačkom časopisu piše Dr. Niko Župančić „Tragom za Pelazgima“. On tu velikom naučnom spremom razglaba i veli da su još prije Pelazga bili na tom području naseljeni semitski Hethiti, te veli da su mnoga geografska imena pojedinih krajeva balkanskog poluotoka potekla iz jezika Hethita. Tko je ikada pročitao našu bibliju, znade kako su veliki dio pučanstva Palestine sačinjavali

Hethiti. Pa i naš je Jerušolajim ležo u zemlji Hethita, iz toga plemena potiče žena kralja Davida, Batseba, majka kralja Salamona.

Ovamo spada i djelo pokojnog šibeničkog biskupa Antonio Giuseppe Foscho: *I nomi antichi e moderni della citta di Sebenico spiegati colla lingua Ebraico-Fenicia.* (Šibenik 1897.)

Saxa loquuntur!

Kad su pred dvije tisuće ljeta došli ljudi iz Palestine u današnje hrvatske i srpske zemlje nisu ovamo došli kao u tudjinu već kao u kraj, u kojem su njihovi sunarodnjaci stanovali već prije prošlih tisuću godina, u vrijeme Homera, Mojsije, davno prije Solona i Lykurga, prije osnutka Rima.

U zagrebačkom arheološkom muzeju nalazi se ovaj nadgrobni kamen:

*Aurelius Dyonysius Judaeus Tiberiensis annorum XXXXX.
Filiorum trium pater.*

Latinske su riječi pisane grčkim slovima, a kamen potiče iz vremena prvih rimskih careva.

Našli su ga na Vratniku kraj Senja, a sličnih se kamenova iz rimskog vremena našlo kod Sarajeva, u raznim dijelovima Pannonije, Moezije i Thracije, dakle u zemljama, u koje su došli nekoliko stoljeća kasnije južni Slaveni.

U pravu je Karl Patsch, kad se tuži u „Die Lika in römischer Zeit“, koliko je Senj uništio tih uspomena svoje slavne prošlosti, a napose iz rimskog vremena. Teško je onda skupljati podatke o Jevrejima u Jugoslaviji iz rimskih vremena.

U „Bulićevom Zborniku“ ima velika studija Viktora Skrabara o svetištu boga Mithrasa u trećem stoljeću pod naslovom „Das Mithraeum bei Modrić am Bachergebirge“, a znademo iz stručne literature o svetištim boga Mithrasa u Poetoviji i u Srijemu, u Hercegovini i u Istri. Ako je bilo u današnjoj Jugoslaviji pod rimskom imperijom pristaša maloazijatske vjere Mithrasova u tolikom broju, da su svom kultu podigli ogromne gradjevine, bilo je i nas Jevreja.

Naši istovjerci nijesu podigli sinagoge. Gdjegod ih se satalo bar deset održavalo se odredjeno bogoslužje bez slika, kipova i žrtvenika. Nije bilo onda nadgrobnih spomenika na jevrejskom jeziku. Nije uopće tome tako davno, da su se što više u samom Rimu, za prastarom židovskom općinom, otkrile židovske katakombe (Dr. Nikolaus Müller, Professor der evangelischen Theologie an der Universität Berlin, „Die Inschriften der jüdischen Katakombe am Monte Verde in Rom“ Leipzig 1919.)

Da, bilo je Jevreja u rimsko vrijeme u današnjoj Jugoslaviji i Don Fran Bulić savjetovao mi je, da nagovorim svoje sunarodnjake, neka što više pripomognu istraživanju rimske Dalmacije gdje će naći obilne tragove svoje prošlosti.

Predji Mar Saula i Mar Josepha, jevrejskih ministara na dvoru hrvatskih kraljeva, nijesu morali doći ovamo u rimsko vrijeme.

Povijest Slavena u predkršćansko vrijeme prehrivena je ve-
lom tajanstvene prošlosti. Kršćanski misionari nastojali su, i to
ne samo kod Slavena nego u opće, da izbrišu svaku uspomenu
na predkršćansku ili kako oni kažu, pogansku prošlost. Oni su
ih prikazivali kao narod koji nije imao nikakove kulture prije
dolaska kršćanskih misionara. Trebalo je kasnijim generacijama
tumačiti, kako je kršćanstvo donijelo sve dobro. Za to su sve
starije poganske knjige spaljene, spomenici uništeni kako u Ju-
katanu u Meksiku u petnaestom vijeku, tako i među Romanima,
Slavenima, Germanima u šestom ili sedmom vijeku.

Neću nipošto da predbacujem kršćanstvu posebnu intole-
ranciju. Želja „da ne bude drugi bog osim tvog boga“ bila je i
u starom Izraelu, bila je u svim vjerama i svim ritusima i u svim
sektama, i tom duhu ekskluzivnosti pali su žrtvom ne samo mi-
lijuni ljudi, već i silni spomenici kulture.

N stalo je spomenika stare slavenske kulture, nestalo je nji-
hove literature, nestalo je čak skoro sasvim narodne predaje a
napose nestalo je historije jevrejske periode, medju južnim Sla-
venima....

O tome kod nas nitko ne piše, nitko ne skuplja podatke.
Treba spomenuti, da su mnogi Slaveni prije nego što su prešli
na kršćanstvo, bili pripadnici Mojsijeve vjere.

Nešto materijala skuplja o tome Mathias Mieses, „Die Gesetze
der Schriftgeschichte“ (Wien 1919.). Nije nikako puki slučaj, da
imade u glagoljci, koju su Slaveni upotrebljavali prije nego je kod
njih uvedeno kršćanstvo, jevrejskih i samaritanskih slova, što potvr-
đuje P. J. Šafarik (Über den Ursprung und die Heimat der Glagolitz
„Praga 1858.) i M. Vondrak (Altkirchenslavische Gramatik“,
Berlin 1910)

Ne radi se tu o naučenjaku, izumitelju pisma nego o činje-
nici, koja se uvijek opetuje, kad se uvodi novi alfabet, naime da
se diakritički znakovi preuzimaju iz predjašnjeg alfabeta.

Papa Nikola obara se godine 865. u Responsa ad consulta
Bulgarorum, na one Bugare, koji su prešli na židovstvo i traži
da se ponovno prekrste po kršćanskom misionaru. Ujedno za-
mjera Bugarima, što svetkuju subotu, što drže propise Košer jela
i tako dalje.

Stara židovska historija Josipon znade o židovskim pleme-
nima medju južnim Slavenima na obalama Adrije, te prema tome
nije bilo samo medju Bugarima jevrejskih plemena. Pored toga
su imena starog zavjeta raširena po srednjovjekovnoj Dalmaciji,
Crnoj Gori i Albaniji.

Je si li dragi čitaoče, ikada čuo za pleme „Halisa“? Bizan-
tinski historičar Johannes Kimanos u „De rebus gestibus libri III.“
piše, da su godine 1154. došli Dalmatincima, kad su vodili borbu
sa Bizantom u pomoć kršćanski Huni (očito Magjari) i jevrej-
ski Halisi.

Navedem li još, da Benjamin Tudela znade u XII. stoljeću za jevrejske pripadnike među makedonskim Slavenima, citiram li Vladimira Mažuranića, da narod govori o divovima židovima a to isto čini i rumunjska narodna priča. onda mislim da sam već dao putokaz, koliki će ogromni materijal naći onaj, koji će istraživati povijest Jevreja za vrijeme narodne dinastije hrvatske i srpske.

Kao kuriozum spominjem da u Žumberku narod još i danas nazivlje neke špilje „Židovske kuće“. Biti će da su tu našli nekada uz Kočevljane, uz predje današnjih Unijata i napokon Uskoka i Halisi svoje utočište.

U ovakovim naučnim istraživanjima nema nikakovog ograničenja, a i cijelo polje rada još je neobrađeno.

Mi znademo istom iz nekih razbacanih podataka, da su Židovi pred tisuću godina govorili u polapskoj Lužici, u Šleskoj, u Češkoj, u Poljskoj i u Rusiji slavenskim jezicima, no sve su te veze još neistražene.

U Frigiji živila je sekta Athingana. Oni nisu bili niti kršćani, niti Židovi ali su se, priznavajući spasonosnu snagu krštenja, inače držali Mojsijevih zakona. Ti su se nazori širili i u samom Bizantu, te se pod imenom nauke Manihejaca razvila čudna sekta u Bugarskoj.

Ne samo, što su gotovo sva savremena imena bila mozajička nego je i nauka, kako ju je razvio Bogumil u mnogome bila slična židovskoj tradiciji. Predaleko bih otišao, kad bih spomenuo sve teorije o postanku kršćanstva i o njošaj ger cadikim prema Židovstvu, napose o židovskim proselitima među Slavenima. Da je tu bilo dodirnih točaka, o tome nema sumnje.

Još nije istraženo, kako se širila Bogumilova nauka pod imenom patarena i bugara po Italiji i Francuskoj, kako su nastale prve križarske vojne protiv Albingenzima i kako je u isto vrijeme nastao i progon Židova u Provenci. Ta se nauka povratila iz Francuske u Bosnu. Nastali su naši bogumili i o njima se još tako malo znade, no ipak kud i kamo više nego o bosanskim Židovima u isto vrijeme.

To nas ne smije da čudi, jer je i drugi plod tih nauka, husitizam bio opet u nekoj mističkoj vezi s Jevrejima. U Beču su 1421. spaljivani židovi jer su bili u vezi sa Husitima. Husiti je bilo i u Srijemu i pod srpskim despotima u Banatu, a svuda pod okriljem tih slobodoumnih pokreta imade i židova.

Jevreja je bilo u Srbiji za vrijeme najbujnijeg cvata narodne dinastije. Za njih znade i Dušanov zakonik. Bilo ih je u okolici Prištine, bilo ih je i u cijeloj istočnoj Jugoslaviji no o njima još nema povjesnice.

Posebno su poglavlje Jevreji u Sloveniji. Njih se spominje prema Valvazaru da su 1213. sagradili u Ljubljani krasnu sinagogu. Prvi ljubljanski Jevreji došli su navodno iz Cividale. O tome imade mnogo raštrkanog gradiva. Dr. Arthur Rosenberg u

„Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark“, iznaša mnogo isprava o jevrejskim općinama u Maroboru i u Ptuju, u Radgoni i u Celju. Zar ne bi bilo vrijedno istraživati ovo prevažno poglavlje i onda će možda slovenski listovi prestati, da pišu o „dosejnicima Židovima, koje treba opet tjerati u Ugarsku“.

Danas mi još ne znamo ni sadržaj jevrejskih nadgrobnih kamenova i izprava, koje se nalaze u muzejima u Ljubljani, Maroboru i Ptuju.

Sam odnošaj celjskih Židova prema celjskim grofovima vrijedan je opsežnih studija. Vladimir Mažuranić ističe da se sudbina zagrebačkih židova pogođala, čim su celjski grofovi prestali da gospoduju nad gričkim goricama.

U Glasniku zemaljskog arhiva pod naslovom „Povijest zagrebačkih Židova“ pisao je dosta o njima Dr. Gavro Schwarz, većinom prema zbirci isprava Ivana Krstitelja Tkalčića, no kada je pred dvadeset godina ponudio bogoštovnoj općini da će izdati knjigu na temelju samostalnih studija naši su predšasnici to odbili, jer da tu tobože nema šta slavna.

Medjutim su svi ti dokumenti naših srednjovjernih gradova od neprocjenjive važnosti, no trebati će mnogo posla da se sve to istraži. Ni danas još ne znamo, gdje je bio „Domus Judaeorum“ u Zagrebu, da li je to bila škola i sinagoga ili posebni dio grada. Vidimo tek veliku ulogu Jevreja u trgovini, vidimo posebne propise glede parničenja i prisege, koji su se razlikovali od onih u njemačkim krajevima. Vidimo blagostanje i ugledan položaj a i to da su se zagrebački biskupi za njih zauzimali.

Najsajnija perioda naših Jevreja počinje dolaskom Sefarda. Došli su onamo, gdje je već bilo Židova, u Dalmaciju, Bosnu i Srbiju.

Dvije su grupe bile tih exulanata, integralnih Jevreja, koji nisu nikada trebali da ostave svoju vjeru, i marani, koji su se iz silom im nametnutog kršćanstva, povratili vjeri otaca.

Radi samog imena Didaha Pirrha — Jakobus Evorensisa i njegovog prijatelja Amatus Lusitanusa, najglasovitijeg liječnika svoga vijeka, vrijedno je, da čovjek posveti cio svoj život njihovoj biografiji.

Dosada je napisao veću i vrlo lijepu književnu studiju profesor latinskog jezika na zagrebačkoj univerzi Dr. Gjuro Körbler (Rad jugoslovenske akademije 1917.), no nije upotrijebio nikakvih jevrejskih izvora a nije stalno ni znao koji su bili razlozi da su marani ostavili svoje sjajne pozicije u Portugalu.

O Didaku Pirrhu znade danas cijeli znanstveni svijet, no naši Jevreji posvećuju premalo pažnje tom ocu humanizma u Dubrovniku, koji spada među najglasovitije ljude slovinske Atene.

Zapisnici dubrovačke jevrejske općine od velike su važnosti. Tu imade jevrejskih, španjolskih, portugalskih i talijanskih upisa, imade ih latinicom i jevrejskim slovima,

Prije deset godina objelodanjeni su zapisnici portugalske općine u Hamburgu. Ti zapisnici ni iz daleka ne pružaju onakog materijala, kao što ga ima dubrovački arhiv. Imade tu posebni himni i tužaljki, prigodom spasa Isaaca Ješuruna od krvne osvade godine 1622. prigodom velikog potresa i t. d.

I u ostalim dubrovačkim arhivima imade kolosalne gradje za povjest Jevreja u Dubrovniku. Poznato je da su Jevreji sudjelovali u svim poslanstvima, u svim trgovačkim i diplomatskim ustanovama.

Koliko se može gradiva naći sustavnim radom, neka svjedoči ova činjenica:

Dr. David Kaufmann naišao je u nekom memoralu, koji se nalazi u bečkom Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a odnosi se na karlovački mir, ovaj pasus pod datumom 16. oktobra 1698.

»Das Mittagmahl haben beide Kaiserliche Gesandten bei dem Venezianischen angenommen un wäre etwas selzames, dass in derer und verschiedener bekannter Kriegsoffiziers Gesellschaft sich der jüdische Medicus bei der Tafel mit eingefunden hat.«

Svojom velikom oštromnošću Dr. Kaufmann prosljedio je otkrivenim tragom, skupljao u raznim inletačkim i carigradskim arhivima podatke i naskoro izadje knjiga pod naslovom »Dr. Israel Conegliano und seine Verdienste um die Republik Venedig bis nach dem Frieden von Karlowitz (Wien 1895.).

U toj se knjizi nalazi vrlo mnogo materijala za povijest splitskih Jevreja. Šta će se sve istom naći, počnu li se sustavno istraživati arhivi u Splitu, Dubrovniku i ostalim dalmatinskim gradovima, u Rimu i Mlecima te posvuda na Levantu kuda su dolazila dubrovačka i splitska poslanstva a s njima i Jevreji.

Samo još jedan primjer.

Didak Pirrho želi, da bude pokopan na jevrejskom groblju u Erceg-Novom.

Ja sam, kao nekada Šenoa za Prešernovim grobom, tragao za grobom Didaka Pirrha, no jevrejskoga groblja u onom prekrasnom Erceg-Novom, u Boki Kotorskoj, više nema.

Znade se, da je tamo bio u XV. vijeku »Fort Spanjol«, pa je moguće da je onda bilo u toj španjolskoj posadi i Jevreja, koji su imali svoje groblje.

Domaći historičar, ravnatelj tamošnje realne gimnazije Popović rekao mi je što više, da je on čuo za neko jevrejsko groblje, koje je pred više stoljeća odnio morski žal, a zagrebački kr. javni bilježnik Dr. Matija Lisičar, koji potiče iz onih krajeva, čuo je u selu Vitalijani pričau o nekim starosjediocima Židovima.

O bosanskim sefardima pisao je sarajevski nadrabin Dr. Moritz Levy, koji je u svakom pogledu njihov duševni vodja, djelo »Die Sephardim in Bosnien« (Sarajevo 1911.) Taj se najzvaniji stručnjak slaže samnom, da bi trebalo sustavno sabrati sve, što se još može da dozna o bosanskim Jevrejima.

Po čuvenoj sarajevskoj hagadi, remek djelu jevrejske umjetnosti, koju su sarajevski trgovci pred tri stoljeća donijeli iz Italije, znade inozemni stručnjak za općinu Šeher Saraj no tu preostaje još ogromno polje rada.

Prije svega treba, kako je to učinjeno u Frankfurtu, Hamburgu, Hanoveru, Fürtu, Pragu, Bežu i t. d., točno sabrati sve epitafe staroga groblja i na taj bi se na in dobio potpun pregled svih obiteljskih veza, kao i srodstvo sa inozemnim Jevrejima. Trebalo bi da se točno izdavaju i komentiraju sve pinake, stari ugovori, sve uspomene o trgovini, kulturnom, religioznom i političkom životu Jevreja.

Neistražena je i povijest Jevreja u Beogradu kao i u uskoj vezi s time u Zemunu. Istina, beogradska općina ima šta više u svom oficijelnom mahsoru neki historijski uvod, kronologiju svih svojih rabina, ali koliko tu treba sprema a i pjesničke mašte, da se prikaže značenje ovog centra jevrejske kulture.

Bilo je tu stalnih veza sa Carigradom, Solunom i sa nekada slavnom općinom, tada pod Osmanlijama, u Budi. Ovo poglavlje, koje su dosada već obradili Dr. David Kaufman u »Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte« i u »A Zsidók története Budapesten« Dr. Aleksander Büchler. Bilo bi vrijedno da to još ispita autor, kome su pristupačna slavenska i turska vrela.

Treba pronaći veze između Beograda i velikog Amsterdama, veze između naših sefarda u opće s onim u zapadnoj Evropi, treba prikazati one razne fluktuacije jevrejskog puanstva u tursko-austrijskim ratovima, te dodirne tačke između sefarda i aškenaza.

To će biti tim zahvalnije polje za budućeg našeg historičara, jer se tu radi, i to ne baš slučajno zajedno, o prvoj pojavi novovjekog cionizma, o znamenitom rabinu Juda Hay Alkalaju i o obitelji našeg Dra Teodora Herzla, koja potječe iz Zemuna.

I u Beogradu i u Zemunu čekaju, koliko sami rabini, toliko i samo čuveno društvo Bne Brith nestrpljivo na to, da se već jednom prikaže sav taj spomen slavni drevnih vremena.

Opet ću biti možda subjektivan, ali ne mogu ni ovom zgodom da propustim, a da ne spomenem one krasne satove, što sam ih proživio u Sarajevu pod vodstvom nadržabina Dra Samuela Wessela i Dra Morica Levya, a u Beogradu na Jaliji, u pratnji vrhovnog nadržabina Dra Isaaca Alcalaya, kada sam u duši preživljavao razvitak tih naših jevrejskih centara.

Dolazimo na novi vijek jevrejske povijesti u Jugoslaviji.

Umni srijemski nadržabin Dr. Julije Diamant napisao je dva članka u godišnjaku Izraelitskog magjarskog literarnog društva. On duboko žali, što se u cijelom židovskom svijetu ništa nezna o Jevrejima u Jugoslaviji.

Naravski da i za ovo doba manjkaju potrebne predradnje i da ta povijest ne smije polagati svoje težište na vjersku i teološku stranu, već na kulturni, socijalni i gospodarski momenat.

Treba pisati o ponovnom dolasku Jevreja u Hrvatsku, ustanoviti činjenice kako je došlo do općina, do položaja pojedinaca i cijele skupine, do jezičnog razvitka, pisati o pokušajima asimilacije i napokon o sve većem porastu jevrejske narodne svijesti.

Interesantno će biti napose proučiti zajedničku sudbinu pripadnika pravoslavne i židovske vjeroispovjesti. Zvuči kao anegdota, da su katolici branili u Zagrebu pravoslavcima pokapanje na katoličkom groblju i da su prvi pravoslavni pokopani u zagrebačkom izraelitskom groblju.

Zanimivo je sudjelovanje Jevreja u ilirskom pokretu, kao i rad pojedinih Židova u kulturnoj i političkoj borbi hrvatskog i srpskog naroda.

Sto je ideja židovske povjesnice?

Prikaz borbe za opstanak, opiranje jednog naroda da ne bi nestao u moru kršćanstva i islama, da ostane kao cjelina.

Za tu su ideju pridonijeli Židovi sve moguće žrtve, za svoje su očuvanje oni radili i postigli sjajne uspjehe, pa ipak, ako je trebalo napustili su sve, samo da ne izgube svoje Židovstvo.

Smisao židovske povjesnice je taj, da ostane židovski narod, da se ne utaplja u moru drugih naroda, kad jednom — rekli su naši starci — dodje mešijah, naime kako mi realno kažemo, kad se budemo vraćali opet u Erec Jisroel.

Povratak u Erec Jisroel nastupio je faktično polaskom naših kolonista a duševno našom renesansom.

Kod nas Jevreja živi dvojaka kultura, židovska, plemenska i narodna i ona nas pozivlje da radimo na jevrejskoj povjesnici.

Mi smo međjutim polazili škole našeg zavičaja, mi smo Židovi Jugoslavije odrasli, kako u kojem kraju, u hrvatskom ili srpskom milieuu, mi smo bili tako sretni, da smo bili savremenici narodnog oslobodjenja, ispunjenja ideala i tko je mogao, pridonio je tome svojim radom.

Zato je naša dužnost da izgradjujemo i povijest Jugoslavije i to mi, baš povijest Jevreja u Jugoslaviji, kao njen veliki i važni dio.

Tko može perom a svaki svojim doprinosom, da damo mladeži — i to ne samo jevrejskoj — prilike, da se bavi studijom istočnih nauka i izvora naše historije, jednom riječju, da osnujemo ustanovu za povijest Jevreja u Jugoslaviji!

